

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МАЛЮНКОВИХ МЕТОДИК У РОБОТІ ГРУПИ АСПН ТА У ПРАКТИЦІ ОНТОПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: КОНТУРИ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Тамара ЯЦЕНКО, Павло ТЕСЛЮК

Copyright © 2005

Сутнісний зміст: подається порівняльний аналіз застосування малюнкових методик у глибинно-психологічному підході за методом активного соціально-психологічного навчання та у практиці онтопсихологічного дослідження; презентуються можливості психоаналізу комплексу тематичних малюнків.

Постановка наукової проблеми. На сьогодні вже не потребує доведення той факт, що надання психологом кваліфікованої психокорекційної допомоги суб'єкту потребує обізнаності зі специфікою несвідомого та розвитку відповідних умінь і навичок роботи з цією сферою психіки, котра вимагає адекватного методичного забезпечення фахівця. Як засвідчує психокорекційна практика, важливим є використання засобів, що дають змогу об'єктивувати психологічний зміст у символічній формі (тематичний малюнок, предметна модель, засоби арттерапії, казкотерапії, ігрової терапії та ін.). Доцільність використання таких прийомів пов'язана зі специфікою змісту несвідомого: він має символічний характер і пізнається опосередковано. Отож розробка ефективних методик для надання психокорекційної допомоги людині та їх наукове обґрунтування – актуальна науково-практична проблема. У зв'язку з цим важливо порівняти вітчизняний і зарубіжний досвід застосування вищезазначених методик. Останнє й зумовлює тему даної статті.

Мета статті знаходить вираження у порівнянні методичних аспектів застосування малюнкових технік у психокорекційному про-

цесі активного соціально-психологічного навчання (АСПН) та у практиці онтопсихологічного дослідження, яке подається в літературі як один з провідних новітніх напрямків зарубіжної глибинної психології.

Ключові слова: *символ, образ, інтерпретація, психологічний зміст символіки, комплекс тематичних психомалюнків, тест шести малюнків, феноменологічний підхід до психоаналітичної роботи з тематичними малюнками, несвідоме.*

Використання малюнкових технік відбувається в найрізноманітніших галузях психологічної практики і має такі переваги: можливість проведення дослідження у проблемних ситуаціях вербального вираження суб'єкта; активізація його творчого потенціалу, самостійності; зменшення напруження, котре виникає у психологічному дослідженні; нівелювання психологічних опорів у процесі малювання; сприяння налагодженню позитивного емоційного контакту психолога і протагоніста; здатність об'єктивувати широкий спектр особистісних характеристик суб'єкта, цілісність їх репрезентації в образній формі; мінімум необхідних засобів для реалізації методик. Сутність психоаналітичної роботи з психомалюнками у групі АСПН визначається орієнтацією психокорекційного процесу на виявлення внутрішніх суперечностей психіки суб'єкта. Відповідно до цього сенс психологічного аналізу малюнків в АСПН перебуває у площині цілісного вивчення

психіки у її свідомих і несвідомих проявах.

В аспекті діагностико-корекційної ефективності прийом аналізу психомалюнків, застосований у рамках АСПН, вигідно відрізняється від психологічних досліджень з використанням тестових малюнкових методик [4]. У цьому контексті А. Менегетті зазначає: “Онтопсихологія в більшості випадків не схильна довіряти тестам, оскільки оцінка тесту, замість спонтанного розкриття ситуації, проходить крізь фільтр монітору відхилення, завдяки чому стає легкою здобиччю для маніпуляції викривленої і, відповідно, позбавленої точності раціональності... Я супротивник застосування тесту Роршаха, як, власне, й інших тестів, оскільки вони задають механістичне настановлення, яке заважає вільному прояву психічної діяльності. Я вірю лише тим тестам, які створює сам пацієнт: сам суб’єкт вибирає простір, колір, техніку виконання, вигадує сюжет... лише у цьому випадку ми можемо провести аналіз і винести судження... Єдиним тестом, дійсно здатним відобразити реальність суб’єкта, є спонтанні малюнки, картини або скульптурні зображення” [1, с. 321].

В АСПН тематичні психомалюнки застосовуються у різних варіантах. Це може бути сюжетний малюнок (відображення запропонованого керівником сюжету, що має психологічний підтекст), малюнок, що допомагає досліджувати динаміку групового процесу (пропонуються наступні теми: “Група сьогодні”, “Я і група”), колективний малюнок, що створюється усіма членами групи, а тому його аналіз сприяє підвищенню групової згуртованості. Важливим прийомом є зображення спільного психологічного портрету одного з учасників навчання всією групою. Водночас необхідна передумова цілісного вивчення психіки у її свідомих і несвідомих аспектах – використання комплексу тематичних психомалюнків: 38 тем, що побудовані таким чином, щоб об’єктивувати різноманітні аспекти досвіду суб’єкта, пов’язані зі значущими подіями його минулого життя, ставленням до себе й до інших людей, з особливостями емоційних та поведінкових проявів у кризових життєвих ситуаціях, з уявленнями про майбутнє тощо [5].

Застосування психомалюнків у комплексі тем характерне також і для онтопсихологічного дослідження. Одним з інструментів психо-

діагностики при використанні клінічного онтопсихологічного методу є проєктивний тест шести малюнків. Матеріалом для тесту слугують шість чистих аркушів паперу для малювання, на яких суб’єкту пропонується послідовно зобразити дерево, чоловіка, жінку, батьківську сім’ю, актуальну життєву ситуацію, бачення свого майбутнього. Зауважується, що кожна тема має бути зображена на окремому аркуші. Всі малюнки виконуються одночасно і розглядаються разом [1, с. 324–325]. При цьому А. Менегетті зазначає, що “тест шести малюнків розкриває загальну картину психічної динаміки людини... Його інтерпретація дозволяє виявити у клієнта спрямованість несвідомого. Окрім свого діагностичного призначення, тест шести малюнків є корисним інструментом порівняння при проведенні психотерапевтичного тренінгу, що можна використовувати для верифікації особистісних змін, які відбулися в клієнті у процесі психотерапії” [1, с. 326].

Пропонується відобразити на папері суб’єктивне психологічне значення, яким наповнюється для автора кожна тема, використовуючи для цього не лише відповідну форму зображення, а й колір. В інструкції до виконання психомалюнків наголошується, що під час малювання слід уникати самокритики, самоконтролю і намагатися адекватно передати психологічне самовідчуття, яке виникло під впливом запропонованої теми малюнка. Художня недосконалість малюнків у даному випадку не береться до уваги, а їх цінність полягає в тому, що вони відображають індивідуально-неповторні психологічні особливості автора. Аналогічно, згідно з теорією А. Менегетті, “абсолютно неважливо, як малює суб’єкт: як трирічна дитина, школяр чи Леонардо да Вінчі, головне – його здатність до самовираження, розуміння того, що тему малюнка треба наповнити змістом... Важливо, щоб суб’єкт малював справді спонтанно: на білому просторі паперу він може створювати графічні або кольорові зображення, використовуючи акварель, масло, олівці чи вугілля, або будь-яку іншу техніку, що відповідає його емоційному стану в даний момент... Навіть якщо свій витвір йому не сподобається, він повинен зберегти малюнок для психотерапевта” [1, с. 322–332].

Зупинимось на методичних аспектах роботи з психомалюнками у групі АСПН, що якісно

відрізняються від практики онтопсихологічного дослідження. Комплекс тематичних психомалюнків учасники АСПН виконують до початку занять у групі. Аналіз малюнків, який відбувається у процесі групової роботи, має своїм підґрунтям психоаналітичний й феноменологічний підходи, передбачається врахування розуміння зображеного на малюнку самим автором. Тому необхідним є уведення в аналіз вербального подання автором власного бачення теми. Мовлення в даному випадку виступає як інструментом “неправди”, так і знаряддям досягнення істини. Вербальний матеріал такою ж мірою сприяє психокорекційній роботі, як і образи малюнка. Саме таким поєднанням забезпечується можливість глибинної інтерпретації малюнків, яка виходить з розуміння їх автором, і в той же час перебуває поза його (автора) суб’єктивними поглядами.

Досвід роботи з психомалюнками учасників АСПН дозволяє констатувати таке: малюнок, що виконується цілком свідомо, містить у собі значущу для автора інформацію, яку той не усвідомлює. Діагностико-корекційна процедура передбачає виявлення системних характеристик (логіки) несвідомого, з якими пов’язані особистісні програми людини, котрі знаходять формовияв у стабілізованих тенденціях поведінки. Така рефлексія допомагає суб’єкту збагнути неусвідомлювані психологічні детермінанти та інфантильні першоджерела своїх особистісних проблем, що сприяє їх розв’язанню. Логіка психологічного змісту, прихована в малюнках, розкривається у процесі тривалої психоаналітичної роботи шляхом виявлення взаємозв’язків між образами в окремих малюнках та їх спільними характеристиками. Саме тому застосування комплексу тематичних малюнків є значно інформативнішим, аніж робота з поодинокими малюнками. Той чи інший малюнок з комплексу в процесі цілісного психоаналізу набуває логічного взаємозв’язку з різними групами малюнків. За таких умов кожний малюнок шляхом діалогу з автором “збагачується” різноманітним, часто суперечливим, психологічним змістом, який допомагає суб’єкту в рефлексії особистісної проблеми, котра завжди спричинена внутрішньою суперечністю психіки. Якщо доцільність використання певного образу в малюнку усвідомлюється автором і може бути вербалізована

ним, то система взаємозв’язків між образами перебуває поза його усвідомленням. Останнє породжує потребу в професійній психоаналітичній допомозі автору в рефлексії змісту, який виявляється у зазначених взаємозв’язках.

Важливою методичною особливістю психоаналізу малюнків у групі АСПН є дотримання загальних гуманістичних принципів групової психокорекційної роботи. Це рівність позицій психолога і клієнта, поєднання дослідницьких зусиль, конструктивна взаємодія між психологом та автором малюнків задля виявлення їх глибинно-психологічного змісту, відсутність посилення на будь-які кліше (класифікації рис характеру, типи особистості та ін.), що звужують пізнання індивідуально-неповторних психологічних особливостей суб’єкта до якогось наперед заданого штампю, відсутність оцінювальних суджень у чорно-білих категоріях, максимальне наближення до внутрішньої феноменології суб’єкта. Гуманістичні принципи “вимагають” від дослідника не обмежуватися стандартизованою інтерпретацією символіки психомалюнків, коли дослідник ще до взаємодії з автором малюнків “знає” сенс використаних символів, а автор малюнків “відчувається” від процесу з’ясування їх психологічного змісту, висновки робляться за нього.

А. Менегетті стверджує, що “найкращим джерелом для тлумачення символів незмінно залишається посібник з імагоїки “Світ образів” [1, с. 335]. У посібнику “в готовому вигляді” пропонуються усталені значення різноманітної символіки. Звертає на себе увагу постулат дослідника щодо інтерпретації тесту шести малюнків: “...головним є первинне організмичне враження від малюнків, отримане психотерапевтом” [1, с. 335]. Залишається нез’ясованим питання: навіщо психологу спиратися в роботі з малюнками на “організмичне враження”, якщо достатньо лише скористатися посібником А. Менегетті? На нашу думку, онтопсихологічний підхід зумовлює одновимірність розуміння змісту психомалюнків, сутність якого визначається, швидше, теоретичною орієнтацією інтерпретатора, аніж психологічними індивідуально-неповторними особливостями протагоніста. Наприклад, у роботі А. Менегетті зазначається: “якщо на малюнку постійно повторюється символ кола з крапкою, то можна не сумніватися у його шизофреніч-

ному характері... Якщо на малюнку з'являються два сонця, це свідчить про роздвоєність, шизофренію, але може бути й ознакою поділу хворих клітин... Іноді клієнт може намалювати гілку з одним або кількома листочками замість цілого дерева. Це може свідчити про надлишок ідеалізму, ентузіазму, велику кількість планів при нестачі конкретності” [1, с. 336]. За такого розуміння змісту образів малюнка їх символічна природа неправомірно зводиться лише до знакового аспекту. Ми переконані, що лише діалогічна взаємодія психолога-дослідника з автором малюнків дозволяє не обмежуватися з'ясуванням якогось одного, виокремленого й дискретного, аспекту їх змісту, а виявляти логіку несвідомого системно.

Характерною особливістю психоаналітичної роботи з комплексом тематичних малюнків в АСПН є процесуальність психодіагностики. Це означає, що психодіагностика здійснюється у процесі психокорекційної взаємодії з автором малюнків. Процесуальність психодіагностики підвищує її точність, оскільки діагностичні гіпотези, які виникають у психолога під час аналізу малюнків, можуть бути уточнені за допомогою інформації, висловленої самим автором. Важливе значення для побудови психодіагностичних гіпотез має співвідношення теми малюнка, візуальних характеристик його зображення, використаної кольорової гами та вербальної інформації про малюнок, що надходить від автора. Побудова психодіагностичних гіпотез відбувається поступово. Первинні прогнози, котрі виникають у процесі аналізу певного малюнка, постійно перевіряються й уточнюються за допомогою інформації, отриманої від попереднього аналізу інших малюнків. Процесуальність психодіагностики дає змогу пов'язати в єдине ціле процеси діагностики і корекції. Лише точна психодіагностика уможливіє ефективну психокорекцію.

Ми не можемо погодитися з А. Менегетті, що робота з малюнками потребує “попереднього ознайомлення з обстежуваною особистістю та її сімейним оточенням, або, як мінімум, збору необхідної інформації про сім'ю, оскільки наявність анамнестичних даних полегшує розуміння спонтанної графіки” [1, с. 326], а також з тим, що “психотерапевт, використовуючи зображення, лише розкриває реальність клієнта, але не проводить психотерапію. Під

час тренінгу він використовує це знання з педагогічною метою для пояснення ситуації викривленому логіко-історичному “Я” суб'єкта” [1, с. 326]. На наше переконання, за такого підходу нівелюються переваги процесуального характеру роботи з малюнками.

На думку А. Менегетті, “в оцінці тесту слід відрізнити правдиві малюнки від фальшивих..., у яких не знаходиться відображення несвідоме. Відмінність між правдивими і фальшивими малюнками полягає в тому, що правдивий малюнок завжди викликає у глядача динамічний, емоційний відгук, тоді як фальшивий ніколи не створює динаміки” [1, с. 336]. Вочевидь наведений поділ малюнків у науковому відношенні є невиправданим, оскільки ігнорує цілісний характер психіки, у якій інстанції свідомого та несвідомого не існують одна без одної. При такому підході також не враховується природа символу, сенс якого являє собою певну динамічну тенденцію, тобто він не даний, а заданий і тому “реально існує лише у ситуації спілкування, діалогу, поза якою можна спостерігати лише порожню форму символу...” [3, с. 312].

Важливе значення в роботі з комплексом психомалюнків в АСПН має багаторівневість та цілісність їх аналізу. Вербальна взаємодія з автором сприяє акцентуванню уваги протагоніста на значенні окремих символів, що синтезують архетипні образи з індивідуально-неповторним досвідом. Так об'єктивується значущість тих чи інших емоційних переживань у формуванні спрямованості психіки. Дослідження ж взаємозв'язків між символами дозволяє виявити психологічний зміст, котрий не усвідомлюється суб'єктом. Взаємозв'язки між символами встановлюються за такими характеристиками, як форма, колір, розміри, розташування на площині малюнка, а також на основі отриманої від автора вербальної інформації. З'ясування неусвідомлюваного автором психологічного змісту відбувається з урахуванням психологічного значення образів колективного несвідомого. Якщо зміст психомалюнків, що об'єктивується у процесі аналізу, є табуйованим для “Я” суб'єкта, то його усвідомлення ускладнюється. Останнє в контексті психоаналітичного сеансу З. Фройд описував, як опір пацієнта [2, с. 15]. Багаторівневість аналізу психомалюнків означає врахування психологом можливостей розуміння їх змісту

самим протагоністом на певному етапі аналізу, а також розширення цих можливостей у процесі роботи з малюнками. Цілісність аналізу забезпечується тим, що висновки про значення певної символіки в окремому малюнку робляться на основі результатів аналізу всіх малюнків. Зміст окремого малюнка розкривається більш повно через встановлення взаємозв'язків між малюнками у комплексі тем. Важливе значення у процесі психокорекції має вміння дослідника бачити особливості поєднання символів у цілісній картині, що складається з багатьох малюнків.

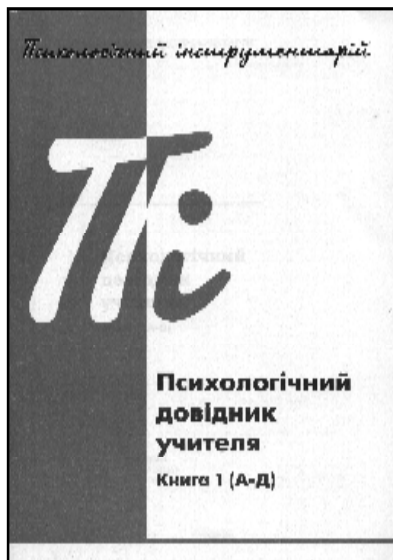
З позицій психодинамічного підходу, який реалізується в АСПН і передбачає, зокрема, багаторівневість та цілісність аналізу малюнків, необґрунтованим видається наголос, який робить А. Менегетті на психодіагностичній особливій ролі першого враження психолога від перегляду малюнків матеріалу клієнта: "Психотерапевт повинен проявляти максимальну увагу при першому зіткненні з малюнками: в одну мить він схоплює в них інтенціональний цілісний образ. Найбільш важливим для розуміння суті ситуації суб'єкта є первинне враження від малюнків" [1, с. 333].

Отже, порівняльний аналіз особливостей застосування малюнкових методик у роботі групи АСПН і в практиці онтопсихологічного дослідження дає змогу констатувати: поряд з наявністю елементів тотожності у розглянутих підходах (переважно в організаційних моментах проведення дослідження) існують сутнісні методичні відмінності. Останні пов'язані, як ми виявили, з тим, що в онтопсихологічному дослідженні, котре проводиться на основі графічного матеріалу, не виправдано ігноруються гуманістичні принципи психокорекційної роботи, зокрема, вагомість діалогічної взаємодії з автором, процесуальність діагностики, а також не враховується багатозначна природа символу.

1. Менегетти А. Образ и бессознательное: Учебное пособие по интерпретации образов и сновидений: Пер. с итальянского – М.: Онтопсихология, 2000. – 448 с.
2. Фрейд З. Я и Оно. – М.: МЕТТЭМ, 1990. – 56 с.
3. Эстетика: Словарь / Под ред. А.А.Беляева. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
4. Яценко Т.С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнка // Педагогіка і психологія. – 1995. – №2. – С. 11–23.
5. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.

Надійшла до редакції 15.09.2005.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Психологічний довідник учителя. В 4 книгах / Упоряд. В. Андрієвська / За заг. ред. С. Максименка. — К.: Главник, 2005. — Кн. 1 (А–Д). — 112 с.; Кн. 2 (Е–О). — 112 с.; Кн. 3 (П–Р). — 96 с.; Кн. 4 (С–Я). — 96 с.

Зміст психологічного довідника вчителя відображає сучасний стан розвитку знань з різних галузей психологічної науки. Основне спрямування довідника – задовольнити запити вчителів щодо психологічної інформації та зорієнтувати їх у способах застосування психологічних знань у шкільній практиці. Довідник є виданням енциклопедичного характеру.

Збірник розрахований на вчителів, керівників закладів освіти, шкільних психологів, методистів, студентів та аспірантів педагогічних навчальних закладів, батьків і широкий загал читачів.